

KONSEPTUAL METAFORALARDA MANBA DOMENLARINING KELIB
CHIQQISHI

Djuraxolova Bahora Kurbonboyevna

O'zDJTU mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. *Kontseptual metaforalar inson kognitiv tizimining va muloqotning markaziy qismidir. Ushbu maqolada kontseptual metaforalarning tizimliliigi va tuzilishi hamda ularning til va nutqda qanday namoyon bo'lishi muhokama qilinadi. Maqola kontseptual metaforalarning ma'no va tushuncha yaratishdagi rolini va ular bizning dunyo haqidagi tushunchamizni qanday shakllantirishini o'rganadi.*

Kalit so'zlar: *konseptual metafora nazariyasi, tushuncha, metafora, konseptual metafora, o'z ma'no, ko'chma ma'no, domen, konseptual xarita.*

Annotation. *Conceptual metaphors are central to the human cognitive system and communication. This article discusses the systematicity and structure of conceptual metaphors and how they manifest in language and discourse. The article examines the role of conceptual metaphors in creating meaning and understanding and how they shape our understanding of the world.*

Key words: *Conceptual metaphor theory, concept, metaphor, conceptual metaphors, source domain, target domain, conceptual map.*

Аннотация. *Концептуальные метафоры занимают центральное место в когнитивной системе человека и общении. В этой статье обсуждается систематичность и структура концептуальных метафор и то, как они проявляются в языке и дискурсе. В статье исследуется роль концептуальных метафор в создании смысла и понимания и то, как они формируют наше понимание мира.*

Ключевые слова: *теория концептуальной метафоры, концепт, метафора, концептуальная метафора, собственное значение, переносное значение, домен, концептуальная карта.*

Inson tanasi va miyasi asosan umumiy bo'lganligi sababli, ular asosida yaratilgan metaforik tuzilmalar ham universal bo'ladi. Bu ko'plab kontseptual metaforalarni, masalan, "bilish - ko'rish" kabi genetik jihatdan bog'liq bo'lmagan ko'plab tillarda topilishi mumkinligini tushuntiradi. Biroq, bu birlamchi metaforalarga asoslangan barcha kontseptual metaforalar til, tilning madaniyati bilan bir xil bo'ladi degani emas. Turli tillarda/madaniyatlarda kontseptual metafora shaklini shakllantirishda metafora rivojlanadigan o'ziga xos madaniyat ham umumbashariy tana tajribalari kabi muhim ahamiyatga ega ekanligi erta tan olingan edi [4; 56]. Bundan tashqari, bir nechta tadqiqotchilar metaforadagi o'zgarishlarni bir xil tilda/madaniyatda ham topish mumkinligini ta'kidladilar [4; 23]. Ushbu tendensiyaning so'nggi rivojlanishi sifatida olimlar nafaqat madaniyatda paydo bo'ladigan metaforalarni shakllantirishda muhim konteks bo'lib xizmat qilishini tan oldilar.[1; 43:] Ushbu sohadagi

tadqiqotchilar bizning kognitiv faoliyatimizning metaforik jihatlarini va metaforalarning paydo bo'lishiga ta'sir qiluvchi turli xil kontekstual omillar o'rtasidagi chambarchas bog'liqlikni hisobga olishadi [2; 79: 5; 665]. Umumiy natija metafora haqida ancha boy ma'lumotlarni berdi. Birinchidan, butunlay kundalik hayotimizda ishlatilishi mumkin bo'lgan, lekin shu bilan birga oldindan o'rnatilgan kontseptual metaforalarga mos kelmaydigan metaforalarni hisobga olish mumkin bo'ldi [6; 205]. Ikkinchidan, kontekstning rolini inobatga olgan holda, biz endi metaforik ijodkorlikning avvalgidan ko'ra to'liqroq tasvirini ko'rish uchun ancha yaxshi holatdamiz. [6; 91]. Haqiqatan ham, kontekst omillari "kontekstdan kelib chiqqan" metafora deb atalishi mumkin bo'lgan yangi metaforalarni yaratish mumkinligini taklif qilish ehtimoli bor [5; 22]. Uchinchidan, kontekstdan kelib chiqqan bu metaforalar birlamchi metaforalarning asosini tashkil etuvchi tajribadagi o'zaro asosiy munosabat turlari bilan cheklanmaydi. Shunday qilib, bizda universal birlamchi metaforalardan tortib universal bo'lmagan kontekstga bog'liq bo'lgan metaforalar mavjud. Boshqacha qilib aytganda, metaforalar tanadan, madaniy xususiyatlardan, shuningdek, umumiy kontekstdan kelib chiqishi mumkin.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, kontseptual metaforalarning manba sohalari tajribaning izchil tashkilotini tashkil qiladi va manbadan ikkilamchi domenlarga xaritalashlar teng va muntazam ravishda tashkil etilgan maqsadli domenlarni yaratadi. Bunday metafora tizimlarini tashkil qilish tamoyillari bir necha xil bo'lishi mumkin. Masalan (a) punktda metaforalar to'g'ridan-to'g'ri ierarxiya bo'yicha tuzilgan, shuning uchun ham manba, ham maqsad yuqori umumiy darajadagi tushunchalarning o'ziga xos holatlaridir. Boshqa (b) punktda berilgan umumiy darajadagi tushunchaning turli jihatlarini kontseptual metaforalar yordamida farqli ravishda konseptuallashtirilishi mumkin. Boshqa hollarda (c), bir nechta turli xil mavhum tushunchalarning bir jihati ierarxiyaga bo'ysunadigan ko'p sonli aniq darajadagi kontseptual metaforalarni tashkil qilishi mumkin. To'rtinchi (d) punktida kontseptual metaforalar tizimini tashkil qiladi, chunki nishondagi sohalar mustaqil ravishda mavjud bo'lgan tushunchalar ierarxiyasining bir qismidir. Beshinchi (e) punktida, kontseptual metaforalarni bir-biriga bog'lab turadigan va ularni tizimga aylantiradigan narsa - bu ma'lum bir aniq darajadagi maqsadli tushuncha o'ziga xos konseptual metaforalarga ega bo'lgan bir qator turli xil yuqori darajadagi tushunchalarning alohida holatidir. Ehtimol, metafora tizimlarini shakllantirishning qo'shimcha usullari mavjud, ammo hozirgi maqsadlar uchun ushbu beshta imkoniyatni hisobga olish va ularni qisqacha tavsiflash kifoya.

Bunday holda, manba ham, maqsad ham umumiy darajadagi konseptual metaforalarning o'ziga xos darajadagi tushunchalaridir. Bu ierarxiyaning eng sodda va oddiy turi bo'lib, u ko'p holatlarni o'z ichiga oladi. Misol qilib "G'azab-issiq suyuqlikdir" metaforasini olaylik. Aslida, issiq suyuqlik manbasini yanada aniqlashtirish mumkin, masalan, potentsial manba domeni sifatida kuyish tushunchasini beradi. Buni quyidagicha ifodalashimiz mumkin:

Hissiyotlar kuchlardir.

G'azab – Idishdagi issiq suyuqlik (U g'azabdan qaynayotgan edi.)

G'azab – bu kuyish (U g'azabdan kuyayotgan edi.)

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

Sevgi uchun ham xuddi shunday o'xshashlikni topishimiz mumkin:

Muhabbat- tabiiy kuch (Men sevgini yengidim.)

Sevgi- shamol (Bu bo'ronli romantika edi.)

Voqealar tuzilmasi deb nomlanuvchi metafora tizimi yanada murakkab vaziyatni taqdim etadi [4; 205]. Umuman olganda, hodisalar (ya'ni, hodisaning umumiy darajadagi tushunchasi) voqea va harakatlar bo'lishi mumkin va ularning ikkalasi ham holatlar, sabablar va o'zgarishlarni o'z ichiga oladi. Harakatlar, shuningdek, taraqqiyot muammosi bo'lgan uzoq muddatli faoliyatni o'z ichiga oladi. Harakatlar maqsadlar, amalga oshirishdagi mumkin bo'lgan qiyinchiliklar va bajarish usuli bilan tavsiflanadi.

Bir nechta konseptual metaforalar bir xil manba sohasi orqali metaforik tarzda konseptsiyalashtirilgan ma'lum bir jihatni baham ko'rishlari sababli bir-biriga aloqador bo'lishi mumkin. Bir ko'chma ma'noga ega ko'zlangan tushunchalar "manba domen doirasi" dir [5; 79-80]. Shunday qilib, manba doirasi tor yoki keng bo'lishi mumkin. Quyidagi kontseptual metaforalarni ko'rib chiqing:

G'azab - olov (U g'azabdan yonayotgan edi.)

Sevgi - olov (Ularning munosabatiga o't ketdi.)

Istak - bu olov (U yurist bo'lish orzusidan yonar edi.)

Tasavvur- yong'in (Bu manzara uning tasavvuriga o't qo'ydi.)

Ushbu ko'zlangan ma'nolarning barchasi bitta manbani qo'llash orqali intensivlik aspektini (darajalarini) baham ko'radi (olovning issiqligi). Yong'inni domen sifatida intensivlikning "asosiy ma'no markazi" borligini taklif qilishimiz mumkin [6; 82]. Shunday qilib, intensivlikni metaforik nuqtai nazaridan tushunishning usullaridan biri olov issiqligidir. Shunday qilib, yuqoridagi o'ziga xos metaforalar ushbu umumiy darajadagi metafora misollaridir. Bu kontseptual metaforalarning ierarxik tizimni shakllantirishning yana bir usuli. Aslini olganda, birlamchi metaforalarni tabiiy ravishda bunday tizimlarni shakllantirish sifatida ko'rish mumkin, chunki ularning ko'zlangan sohalari bir nechta turli tushunchalarning umumiy tomonlarini (masalan, intensivlik) ifodalaydi.

Muayyan darajadagi mavhum tushuncha prototip kognitiv-madaniy modeli turli metafora tizimlariga tegishli elementlardan tashkil topganligi sababli bir necha xil umumiy darajadagi metafora tizimlaridan konseptual metaforalarni meros qilib olishi mumkin. Buni aniq darajadagi mavhum do'stlik tushunchasi bilan misol qilib keltirishimiz mumkin [5; 315]. Do'stlik modeli kontseptual jihatdan bir qator turli metafora tizimlarini o'z ichiga oladi. Chunki do'stlikning kognitiv-madaniy modeliga ko'ra,

bu ikki kishini bir-biriga bog'laydigan holat,

bu do'stlar o'rtasidagi muloqotni o'z ichiga oladi,

bir-biri bilan o'zaro munosabatni nazarda tutadi,

bu murakkab tizim sifatida do'stlar va ularning o'zaro ta'siridan iborat,

bir-biriga nisbatan ma'lum his-tuyg'ularni his qiladigan ishtirokchilarni o'z ichiga oladi va boshqalar.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Cameron, L. (2003) *Metaphor in Educational Discourse*, London: Continuum.
2. Goatly, Andrew. (2008). *Washing the Brain. Metaphor and Hidden Ideology*. Amsterdam: John Benjamins.
3. Kövecses, Z. (2015) *Where Metaphors Come From. Reconsidering Context in Metaphor*, Oxford and New York: Oxford University Press.
4. Lakoff, George. (1993). The contemporary theory of metaphor. In A. Ortony, ed., *Metaphor and Thought*. Second edition. 202-251. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
5. Kövecses, Z. (2005) *Metaphor in Culture. Universality and Variation*, Cambridge and New York: Cambridge University Press.
6. Kövecses, Z. (2000a) 'The scope of metaphor', in A. Barcelona (ed.) *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*, 79-92. Berlin: Mouton.

